

Szegedi Tudományegyetem
Természettudományi és Informatikai Kar
Földtudományok Doktori Iskola
Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

**A városi depriváció térbelisége – konfliktuselméleti megközelítés
szegedi esettanulmányokkal**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Boros Lajos

Témavezető

Prof. Dr. Becsei József nyugalmazott egyetemi tanár

Szeged

2008

I. A témaválasztás indoklása, szakirodalmi előzmények

Dolgozatunk célja egyrészt, hogy felvázolja azokat a (konfliktus)elméleti kereteket, amelyek segítségével a városon belüli térbeli-társadalmi különbségek értelmezhetőek, másrészt esettanulmányokon keresztül a depriváció (hátrányos helyzet) térbeliségének bemutatása mellett empirikusan is igazolja az ismertett elméletek érvényességét, és olyan módszereket mutasson be, amelyek alkalmasak lehetnek a depriváció térbeliségének vizsgálatára.

Az elmúlt évtizedekben a hazai társadalomföldrajzot folyamatosan változó, bővülő tematika és az új megközelítések erősödése jellemzi. Nincs ez másként a településföldrajzban sem, amelyben szintén jelentős szemléletváltozás ment végbe. (BECSEI J. 1989, MÉSZÁROS R. 2000, TIMÁR J. 2001b) Ezek egyik oka a rendszerváltás előtti ideológiai korlátok megszűnése volt, amelyek nagyban meghatározták az addig kutatások tematikáját, céljait. A másik fontos ok az volt, hogy a piacgazdasági átmenet során addig nem tapasztalt jelenségek bukkantak fel a magyar településeken, amelyekre mind a településfejlesztési gyakorlat, mind a tudományos közvélemény válaszokat várt. Különösen a városkutatás került szembe ezekkel a kihívásokkal. A rendszerváltást követően ugyanis rendkívül gyors átalakulás kezdődött a poszt szocialista országok városaiban. Megváltoztak a tulajdonviszonyok, a privatizáció átalakította a lakáspiacot és a települések gazdaságát és társadalmát. Olyan folyamatok indultak meg viharos sebességgel a magyar városokban, mint a gettóképződés, vagy a dzsentrifikáció. Megjelentek, és erősen hatottak a globalizációs folyamatok, amelyek nem egy esetben markáns hatást gyakoroltak a településekre is. (ENYEDI GY. 1998, CSATÁRI B. 2002, CSAPÓ T. 2005, KOVÁCS, Z. – ENYEDI, GY. 2006, SZIRMAI V. 2004, 2006) E változások számos új kutatást inspiráltak, hozzájárulva ezzel a magyar társadalomföldrajz tematikus és módszertani megújuláshoz. Dolgozatunk e megújulási folyamathoz kíván kapcsolódni a konfliktuselméleteken alapuló városkutatás elméleteinek és lehetőségeinek bemutatásával, és a depriváció térbeliségének, mint a hazai geográfiában új témának számító kérdés vizsgálatával.

Véleményünk szerint több, egymással részben összefüggő ok is indokolja a konfliktuselméleteken alapuló városkutatás létjogosultságát. Ezen okok részben a tudományelméleti – illetve szemléleti, részben területfejlesztési, illetve társadalompolitikai jellegűek. Emellett úgy véljük, hogy szükséges megindokolnunk az esettanulmányok helyszínének kiválasztását is.

Tudományelméleti szempontból a magyar társadalomföldrajz fentebb említett tematikus átalakulása adja a dolgozat indokoltságát, amely az 1970-es évektől indult meg, számos változást hozva módszertanilag, szemléletileg és a kutatások tematikájában is. Az addig kizárólagosan gazdaságföldrajznak nevezett részdíszciplína átalakulási folyamata során a tudományterületet egyre gyakrabban társadalomföldrajzként emlegették – mintegy jelezve azt a tematikai és szemléletbeli változást, amelynek során a geográfia a társadalom egy alrendszerére összpontosító vizsgálatok helyett a társadalom egészének térbeliségét helyezte

előtérbe. (BERÉNYI I. 1993, 2002, TÓTH J. 1990, TIMÁR J. 2007, PÁL V.-TÓTH J. 2007)

Megközelítésünk hazai alkalmazását a társadalomföldrajz átalakulásán kívül indokolják a nemzetközi társadalomföldrajzi kutatások tendenciái is, amelyekre általánosságban jellemző, hogy a városszociológia és a városföldrajz szorosan összefonódó kutatásokat folytatott. Az ezek háttérét képező elméletek azonban eddig viszonylag kevés figyelmet kaptak a magyar városkutatásokban. (TIMÁR J. 2002)

Gyakorlati, területfejlesztési szempontból az Európai Unióhoz kapcsolódó terület-, illetve városfejlesztési törekvések támasztják alá a dolgozat célkitűzéseit. Az EU-ban az 1990-es évektől erősödött meg a különféle társadalmpolitikai, szociális kérdések szerepe. (FARKAS B.-VÁRNAY E. 2002, KRÉMER B. 2003) Ennek megfelelően az uniós politikákban és a különböző uniós dokumentumokban egyre hangsúlyosabban jelenik meg a városi társadalmakhoz kapcsolódva az esélyegyenlőség, vagy a térbeli kirekesztés kérdése. (ESDP 1999, FERGE ZS. 2001, KRÉMER B. 2003, SOÓKI-TÓTH G. 2005, BARÁTH G.-SZÉPVÖLGYI Á. 2007)

Az európai városokban nem olyan erős a gettósodás vagy a szegregáció, mint az észak-amerikai nagyvárosokban, de a társadalmi feszültségek növekedése, amely részben a bevándorlással, részben a politikai rendszerváltozásokkal hozható összefüggésbe, erősíti a társadalmi elkülönülés problémáját. (ESDP 1999, FERGE ZS. 2001, SZIRMAI V. 2006, KOVÁCS Z.-SZIRMAI V. 2006) Különösen élesen jelentkezhet a rövid távú hasznot kereső piac és az általában a hosszabb távú, fenntartható fejlődésben érdekelt helyi közösségek ellentéte. (BOROS L.-HEGEDŰS G.-PÁL V. 2007)

Társadalmpolitikai szempontból a rendszerváltást követő időszak életminőségbeli változásai és a társadalom polarizálódása indokolják, amelyekkel viszonylag kevés geográfiai kutatás foglalkozott az elmúlt időszakban. A rendszerváltás előtt viszont több elemzés is a városi életkörülmények vizsgálatára irányult, ám ezek az 1990-es évektől némiképp háttérbe szorultak. Ugyanakkor a külföldi – elsősorban angolszász - társadalomföldrajzosok az elmúlt időszakban gyakran foglalkoztak a szegények, a társadalom peremére szorultak földrajzi kutatásával. Népszerű vizsgálati téma volt – és ma is annak számít - a legszegényebbek, illetve a különféle marginalizálódó, esetleg deviáns csoportok (pl. hajléktalanok, prostituáltak, bevándorlók, etnikai, vallási, vagy szexuális kisebbséghez tartozók stb.) elkülönülése, térbeli kirekesztése, sajátos térpályáik. De több elemzés helyezte középpontba a fokozódó nagyvárosi szegregációt, vagy az egyes, peremre került társadalmi csoportok érdekérvényesítő képességét a településfejlesztésben. (WOLCH, J.R.-RAHIMIAN, A.-KOEGL, P. 1993, GLEESON, B. 2001 HUBBARD, P. 1998, 2004, PEACH, C. 2006, HOLLOWAY, S.L. 2005)

Az elméletek érvényességét bemutató esettanulmányaink helyszínéül Szegedet választottuk, amely ugyan nem szélsőségesen deprivált város, ám úgy véljük, hogy ha az esettanulmányainkkal sikerül igazolni a városban a deprivációs folyamatok és a hozzájuk kapcsolódó társadalmi konfliktusok létét, akkor

következtetések általánosabb érvényűek lehetnek, mintha egy olyan települést választottunk volna, amely szélsőségesen deprivált, és amelynek a fejlődése az elmúlt években, évtizedekben éles konfliktusokkal terhelt volt. Az elmélethez kapcsolódó logikai megfontolásokon túl a város, illetve a dolgozat egyik esettanulmánya kézenfekvő volt, hiszen a koldulás belvárosból történő kitiltása véleményünk szerint kiváló példát jelent a térbeli kirekesztésre, amely a városi térbeli konfliktusok egyik súlyos, és elterjedt fajtája – nem csak Magyarországon, hanem szerte a világon cél az „oda nem illő elemek” távoltartása a városok reprezentatív részétől. (HAVASRÉTI J.-NIEDERMÜLLER P. 2005):

II. Célkitűzések

A dolgozat fő célkitűzése, hogy felvázoljon, és empirikus vizsgálatokban alkalmazzon egy olyan elméleti keretet, amely felhasználható a magyar településkutatásban, és segíti a területi tervezés, a várospolitikai munkáját, és egyben hozzájárul a társadalomföldrajz elméleti hátterének bővüléséhez.

A dolgozat szerkezetéből adódóan e fő célkitűzésünkhöz kapcsolódó további céljaink és kérdéseink két csoportra oszthatók. Az elméleti jellegű kérdéseink közül a bevezetőben említettek alapján a dolgozat egyik központi kérdése, hogy milyen elméleti keretben értelmezhető a szegénység és kirekesztettség, és az ezekhez kapcsolódó városi társadalmi konfliktusok? Melyek azok a fő elméleti megközelítések, amelyek a városkutatásban az elmúlt évtizedekben megjelentek, és miben különböznek a mai napig széles körben használt korábbi felfogásoktól? Emellett megvizsgáljuk az új megközelítések hazai adaptálhatóságát. Ehhez kapcsolódóan azonban több részkérdés is felmerül.

- Melyek napjaink városkutatásának főbb irányzatai?
- Az új irányzatokban milyen mélységben jelenik meg – illetve megjelenik-e egyáltalán a konfliktusok kérdése?
- Hogyan kapcsolható össze a más társadalomtudományokban elterjedt konfliktuselméleti megközelítés a társadalomföldrajzzal?
- Melyek azok a folyamatok, amelyek a nyugati városfejlődés tapasztalatai alapján hazánkban is megjelentek, illetve a jövőben megjelenhetnek?

A fenti kérdések megválaszolásán kívül célunk az is, hogy a magyar társadalomföldrajzi kutatásokhoz egy nagyjából elméleti jellegű munkával járjunk hozzá, ezzel esetleg további kutatásokat, illetve vitákat indukáljunk.

Az esettanulmányok kapcsán célunk, hogy bemutassuk a dolgozatban felvázolt konfliktuselméletek adaptálhatóságát. Az empirikus jellegű második rész fő kérdése, hogy miként jelenik meg a depriváció és a társadalmi konfliktus egy kiválasztott magyar nagyváros, Szeged esetében. Ez a fő kérdésünk is tovább bontható részkérdésekre, amelyekre az egyes esettanulmányok adnak választ:

- Milyen térbeli jellegzetességei vannak a deprivációnak?

- Milyen módszerekkel vizsgálható a depriváció térbelisége egy településen belül?
- Hogyan jelenik meg a térbeli kirekesztés egy konkrét példában, a társadalmon kívül rekedtek (koldusok, hajléktalanok) esetében?
- Milyen módon lehetséges vizsgálni a potenciális deprivációs tereket?

III. Alkalmazott kutatási módszerek

A vizsgált kérdések interdiszciplináris jellege többféle kutatási módszer alkalmazását kívánta meg. Így egyaránt alkalmaztunk kvalitatív és kvantitatív módszereket attól függően, hogy a vizsgált téma, részkérdés megválaszolásához melyik adhatja a legkielégítőbb választ.

1. Az elméleti rész készítése során alkalmazott módszerek

Az elméleti rész elkészítése során felhasználtuk a nemzetközi és hazai társadalomelméleti, illetve városföldrajzi, városszociológiai szakirodalmat. A feldolgozás során ezeket forrásnak tekintettük, és elvégeztük az összegyűjtött irodalom tartalomelemzését. A felhasznált irodalom tematikusan három csoportra osztható:

- Az első csoportba a társadalomelméleti munkák tartoznak, amelyek között felhasználtunk eredeti forrásanyagokat, adaptációkat és utólagos értékeléseket is.
- A második csoportba a városszociológiai, városföldrajzi elméletekkel foglalkozó munkák tartoztak.
- A feldolgozott irodalom harmadik csoportját azok a tanulmányok és monográfiák jelentették, amelyek az empirikus településkutatások eredményeit foglalják össze.

Az esettanulmányok készítése során felhasznált adatbázisok és alkalmazott módszerek mindhárom esetben különbözőek voltak.

2. A depriváció kvantitatív vizsgálata során alkalmazott módszerek

Esettanulmányunkban, amelyben a depriváció kvantitatív vizsgálatát végeztük el, kétféle adatforrást használtunk fel. Egyrészt a 2001. évi népszámlálás Szegedre vonatkozó adatai alapján összevont mutatókat (deprivációs indexeket) készítettünk. Mivel a népszámlálási adatok nem teszik lehetővé a depriváció több dimenziójának mérését, mert nem áll rendelkezésre minden szükséges adat, ezért felhasználtuk az SZTE Szociológia Tanszék területileg reprezentatív 2007-es Szeged kérdőíves kutatásának eredményeit is, amely szintén lehetőséget adott a város különböző részeinek összehasonlítására. Sajnos a két adatbázis más területi felosztást használ, így az összehasonlítás lehetőségei korlátozottak.

A népszámlálási adatok alapján az objektív deprivációt vizsgáltuk, azaz olyan mutatókat használtunk fel, amelyek az életminőség vizsgálatában a mérhető,

könnyen számszerűsíthető és az egyén véleményétől független tényezőket reprezentálják. Az elemzések területi alapegységét a népszámlásban elkülönített városrészek jelentették, ám a vizsgálat során azokat a kiskerti városrészeket, ahol túl alacsony volt a lakosság száma, összevontuk, hogy ne torzítsák a végeredményt.

A hátrányos helyzet jelének minden mutató esetében a szegedi városrészek átlaga alatti értékeket tekintettük. A felhasznált változókat az összehasonlíthatóság miatt standardizáltuk, és a standardizált értékek alapján meghatároztuk a városi átlagnál kedvezőtlenebb helyzetben lévő városrészeket, amelyeket az adott dimenzióban depriváltak tekintettünk. Ezt követően kétféleképpen összegeztük a különböző dimenziókat: először kiszámoltuk a halmozott deprivációt, amely városrészenként az átlagnál alacsonyabb értékű mutatók száma. Majd összeadtuk az egyes változók standardizált értékeit, amellyel egy általunk összevont deprivációs indexnek nevezett mutatót képeztünk. Ez nem érzékeny a depriváció típusára, csak annak mértékét szemlélteti. Tehát az egy-egy területen tapasztalt erősebb relatív depriváltság következtében a városrész rosszabb helyre kerülhet a rangsorban.

A 2007-es kérdőíves adatok feldolgozásánál a szubjektív depriváltság oldala felől közelítettük meg a kérdést, ezért olyan adatokat dolgoztunk fel, amelyek az életminőség ilyen aspektusaira vonatkoztak. Az egyes mutatócsoportokból főkomponenseket képeztünk. Ha egy mutató túlzottan kis mértékben járult hozzá a főkomponenshez, kihagytuk az elemzésből. Viszonyítási pontként az egyes főkomponensek átlagát vettük alapul – akik az átlagnál rosszabb helyzetben voltak, azokat tekintettük az adott dimenzióban depriváltaknak. A kérdőívek eredményeit az egyéni választókörzetekre értelmeztük, mivel ezek jelentették azokat a területegységeket, amelyre nézve reprezentatívak az adatok. A szubjektív depriváció elemzéséhez is kiszámoltuk a halmozott és az összevont deprivációs indexeket.

3. A térbeli kirekesztés vizsgálata során használt módszerek

Az esettanulmány készítése során a térbeli kirekesztés motivációinak vizsgálatára felhasználtuk a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszék Szeged kutatásának eredményeit, ám ezúttal nem csak a 2007-es adatokat, hanem a korábbi felméréseket is elemeztük. Bár a kérdőívek az egyes években eltérőek voltak, az ismétlődő, illetve hasonló témákra vonatkozó kérdések miatt bizonyos fokú longitudinális összehasonlításra is lehetőségünk nyílt. Ugyanakkor a 2007 előtti felmérések területi elemzésre nem alkalmasak, mivel ezeknél a minta területileg nem volt reprezentatív.

A térbeli kirekesztéssel kapcsolatos attitűdök vizsgálatára 2005. október 18-30. között saját telefonos felmérést végeztünk egy kérdőív segítségével a szegedi lakosság körében. A lekérdezés 300 fős mintáját véletlen mintavétellel választottuk ki a Csongrád megyei telefonkönyvből.

Ugyanezen kérdés vizsgálatára kvalitatív vizsgálatot is végeztünk: 2005. májusában félig strukturált interjúk segítségével fókuszcsoportos vizsgálatot folytattunk egy szegedi szegénykonyhán rendszeresen étkezők körében.

Végül pedig tartalomelemzés céljára forrásként felhasználtuk a szegedi önkormányzati ülések interneten elérhető jegyzőkönyveit, illetve a koldulást tiltó rendeletet megalapozó előterjesztést, illetve a rendelethez kapcsolódó újságcikkeket.

4. A depriváció mentális térképeken való megjelenésének vizsgálata során használt módszerek

Harmadik esettanulmányunk készítésekor szintén feldolgoztuk az SZTE Szociológia Tanszék „Szeged 2007” kutatásának adatait. Az elemzés során gyakorisági eloszlásokat és kereszttáblákat készítettünk, az eredményeket táblázatokban és diagramokon mutattuk be. Emellett a kérdőíves felmérés eredményeit kiegészítendő, felhasználtuk egy, az egyetemisták körében végzett mentális térképes vizsgálat eredményeit is: 2006. szeptemberében és októberében mentális térképeket készítettünk a Szegedi Tudományegyetem nem szegedi állandó lakhellyel rendelkező geográfus és földrajz szakos hallgatóival.

Az esettanulmányok készítése során a kapott adatok kvantitatív elemzését az SPSS 13.0 statisztikai programcsomag és Microsoft Excel táblázatkezelő szoftver segítségével végeztük el. Az adatelemzés során gyakorisági eloszlásokat készítettünk, többváltozós statisztikai eljárásokat (főkomponenselemzés) alkalmaztunk, illetve különböző szignifikancia tesztek (chi-négyzet próba, korrelációs számítás stb.) végeztünk. A térképeket és ábrákat a MapInfo térinformatikai és a CorelDraw 12 képfeldolgozó szoftverrel készítettük el.

IV. Az eredmények összefoglalása

Eredményeink között a dolgozat szerkezetéből adódóan elméleti és gyakorlati jellegűek egyaránt vannak.

Elméleti eredmények:

1. Elemzéseink nyomán arra a következtetésre jutottunk, hogy a társadalomelmélet különböző irányzatai megfelelő adaptáció után felhasználhatóak a társadalomföldrajzban, és a városkutatásban. Vizsgálatunk során úgy találtuk, hogy a konfliktuselméleti megközelítés az 1970-es évektől megjelent a nemzetközi városföldrajzban és városzociológiában, felváltva a korábban uralkodó, konszenzus alapú megközelítéseket. A konfliktuselméletek elsősorban a radikális földrajz megjelenésével erősödtek meg a társadalomföldrajzban az 1960-as évektől. Később a kritikai földrajz kialakulása erősítette meg véglegesen a konfliktuselméletek szerepét a geográfiai kutatásokban.

A külföldi szakirodalom alapján a konfliktusszociológia az új elméleti irányzatok adaptálásával felhasználható a magyarországi városkutatásban is, ám eddig főleg a konszenzusalapú megközelítések domináltak a vizsgálatokban, amelyeket így elsősorban a humánökológiával rokon megközelítések uralták, amelyek a funkcionalista szemléletet használják. Emellett funkcionalista hatást mutat a hazai társadalomföldrajzban különösen fontos szociálgeográfia.

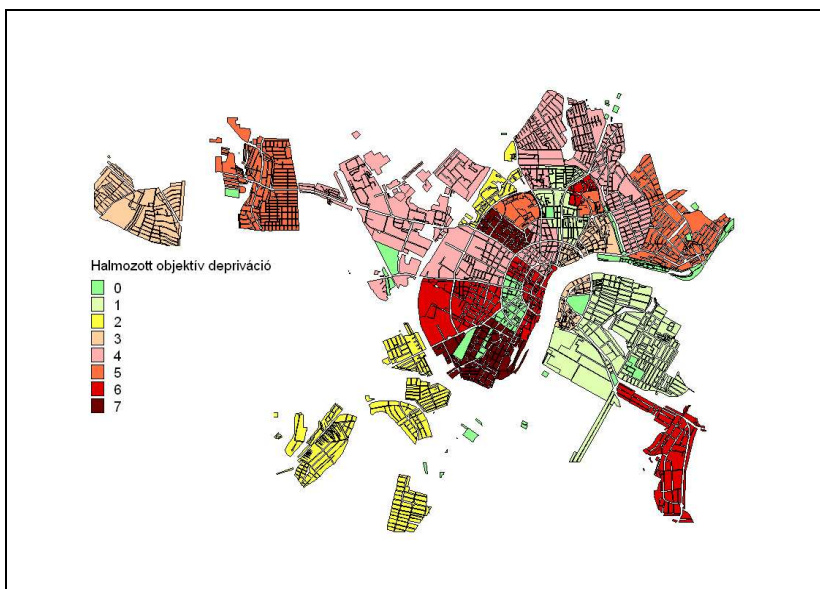
A konfliktuselméletek alapján megújuló városkutatásokon belül több megközelítés is létrejött, amelyeket a nemzetközi szakirodalom feldolgozása után a következőképpen csoportosítottunk:

- Neomarxista megközelítések,
- A város mint növekedési gépezet,
- Kulturális megközelítések,
- Történeti-institutionalista megközelítések,
- Globális megközelítések,
- Posztmodern városföldrajz.

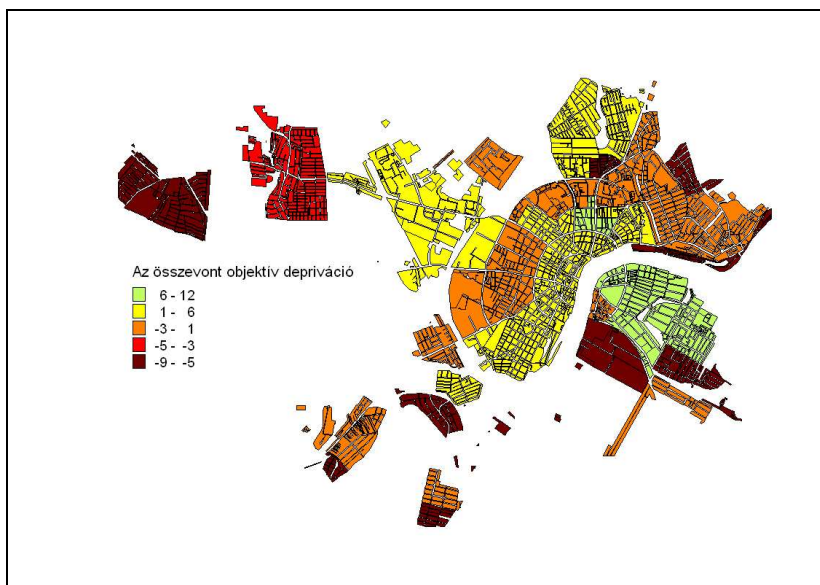
2. A nemzetközi és hazai városkutatási szakirodalom áttekintését követően arra a következtetésre jutottunk, hogy az új városkutatási irányzatok közös jellemzője, hogy a Chicagói Iskola integrációt középpontba helyező konszenzusalapú megközelítésével ellentétben a konfliktusokat helyezik vizsgálataik előterébe.

A változások eredményeképpen a városkutatás még interdiszciplinárisabb területté vált, mint amilyen korábban volt, és a szociológiai és a társadalomföldrajzi vizsgálatok különösen szorosan összekapcsolódtak. Az új kutatások más típusú térszemléletet alakítottak ki, mint a korábban jellemző, a teret egyfajta „tartályként”, azaz az események passzív színtereként értelmező pozitivistá szemlélet. Ennek következtében LEFEBVRE, H. (1991) nyomán megnőtt a szubjektív térértelmezések szerepe, középpontba került a tér társadalmi termelésének gondolata, és az abszolút és relatív terek különválasztása. (BOROS L. 2007c)

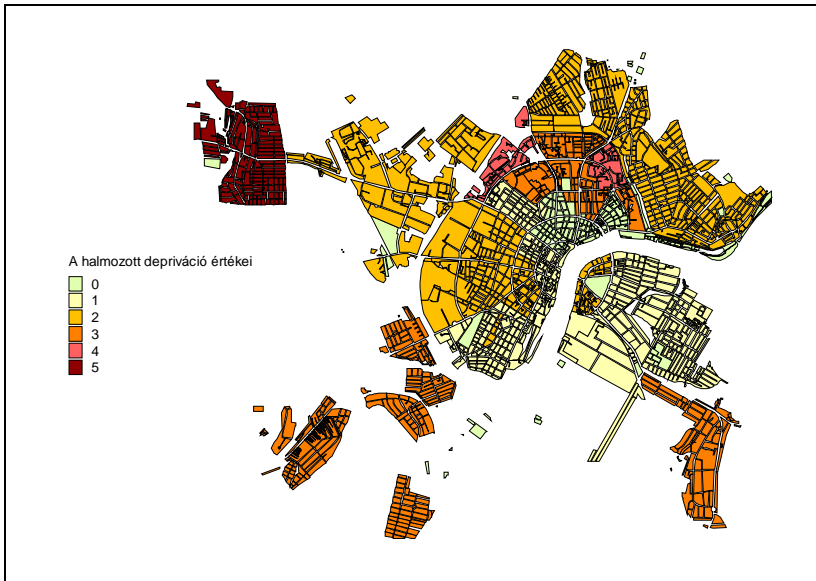
Az új irányzatok szakítottak a klasszikus humánökológia determinisztikus megközelítésével is, és a hatalmi- és tőkeviszonyokat, az érdekek kérdését helyezték a középpontba. Fontos kérdéssé vált, hogy az egyes szereplők milyen mértékben tudnak beleszólni a városfejlődésbe, mennyire, hogyan érvényesül a LEFEBVRE-féle „városhoz való jog”. A városfejlődés különböző tényezőinek szerepét illetően azonban eltér az egyes szerzők véleménye: a strukturalista irányzat képviselői (HARVEY, D. 1973, 1985, 1989) inkább a makrotényezők jelentőségét hangsúlyozzák, míg mások, például LOGAN, J.R. és MOLOTOCH, H.L. (1999) a növekedési rezsimek kapcsán kiemeli a helyi szereplők fontosságát. (BOROS L.-HEGEDŰS G.-PÁL V. 2007b) Ugyanakkor az alapvetően strukturalista megközelítést alkalmazó neomarxista kutatásokban az 1980-as éveket követően, a kulturális fordulat következtében is megjelenik a kapcsolatok, az egyéni szereplők

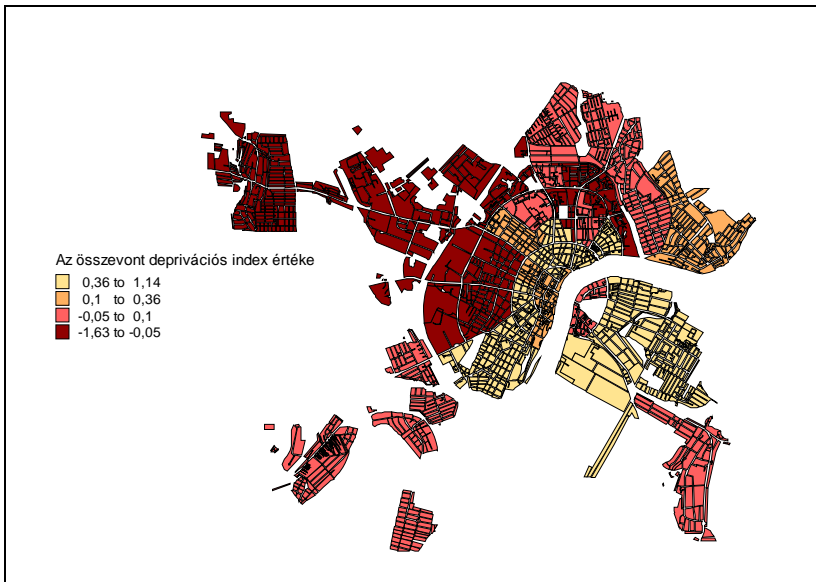
1. ábra. A halmazott objektív deprivációs index értékei, és a városrészek sorrendje
(Forrás: 2001-es népszámlálás alapján saját számítás)

2. ábra. Az összevont objektív deprivációs index értéke, és a városrészek sorrendje. (Forrás: 2001-es népszámlálás alapján saját számítás)

3. ábra. A halmazott szubjektív depriváció értékei a főkomponensek alapján Szeged egyéni választókerületeiben. (Szeged 2007 alapján saját számítás)

4. ábra. Az összevont szubjektív deprivációs index értékei a főkomponensek alapján Szeged egyéni választókerületeiben. (Szeged 2007 alapján saját számítás)

jelentősége, azaz annak ellenére, hogy továbbra is a strukturális tényezőket hangsúlyozzák, „individualizálódnak” a makroelméletek is, amelyre példát jelent CASTELLS, M (1989, 2005, 2007) munkássága, illetve a posztmodern urbanizmus megjelenése. (SOJA, E.W. 1989, 2001)

Ugyancsak lényeges eleme az új városkutatásoknak az underclass, a deviáns csoportok, a kirekesztettek, különféle (vallási, etnikai, szexuális stb.) kisebbségekhez tartozók vizsgálata, amely az egyre inkább polarizálódó társadalmakban rendkívül lényeges társadalompolitikai kérdéssé is vált. 3. Eredményeink szerint a hazai városok fejlődését is jelentős mértékben a globalizáció, a globális termelésbe való bekapcsolódás és a posztszocialista társadalom jellegzetességei határozzák meg.

E hatások következtében az egyes városfejlesztési szereplők közötti egyensúly megbomlott, és erőteljesen érvényesülnek a tőkeérdekek, amelyek az törekvéseit, hatásait nem képes ellensúlyozni a helyi és országos politika – sőt egyes esetekben támogatja is azokat. Elméletünk alapján ez a helyzet egyfajta uralmi eszközként működik, aminek következtében a helyi társadalomban nem (vagy csak korlátozottan) működnek azok a mechanizmusok, amelyek a demokratikus részvétel alapjai. A domináns neoliberális településpolitika fő jellemzői a gazdasági versenyképességet középpontba állító szemlélet, amely a befektetővonzáson, profittermelő képességen keresztül méri a város sikerességét. Ezt széles körben elfogadják a helyi társadalmakban, így a neoliberális várospolitika széles legitimációs bázisra támaszkodhat. Ugyanakkor az uralkodó szemlélet alapján a szolidaritás problémája csak másodlagos a hatékonysággal szemben. Mindezek következtében a város társadalmának egy része nem képes alkalmazkodni a így teremtődött feltételekhez. (BOROS L. – HEGEDÚS G. – PÁL V. 2006a, 2007b)

Gyakorlati eredmények

4. A depriváció kvantitatív vizsgálata során sikerült olyan összevont mutatókat kialakítanunk, amelyek alkalmasnak tűnnek a városon belüli különbségek feltárására. A standardizált változók, illetve a főkomponensek értékeit összegezve létrehoztuk a halmozott objektív (1. ábra) és szubjektív (3. ábra) deprivációs indexet, amely azt mutatja meg, hogy egy városrész hány dimenzióban van a városi átlagnál rosszabb helyzetben. Szintén létrehoztuk az összevont objektív (2. ábra) és szubjektív (4. ábra) deprivációs indexet, amely egy mutatóban összegzi a különböző dimenziókat, és kifejezi a lemaradás mértékét.

Első esettanulmányunkban a deprivációs indexek alapján bebizonyosodott, hogy mind a népszámlálási adatok, mind a területileg reprezentatív kérdőíves felmérés alapján kimutatható, hogy a városon belül különböző deprivált, illetve privilegizált csoportok által lakott területek jöttek létre. E folyamatot vélhetően a piaci viszonyok határozzák meg, amelyek fel-, illetve leértékeltek bizonyos lakóövezeteket, illetve központba állították az életminőség és az elérhetőség kérdését. Ennek eredményeképpen a legprivilegizáltabb helyzetben

a belvárosi és egyes újszegedi területek vannak, leginkább depriváltak a külterületek, a kiskerti városrészek, Kiskundorozsma és egyes paneles városrészek (elsősorban Tarján) bizonyultak.

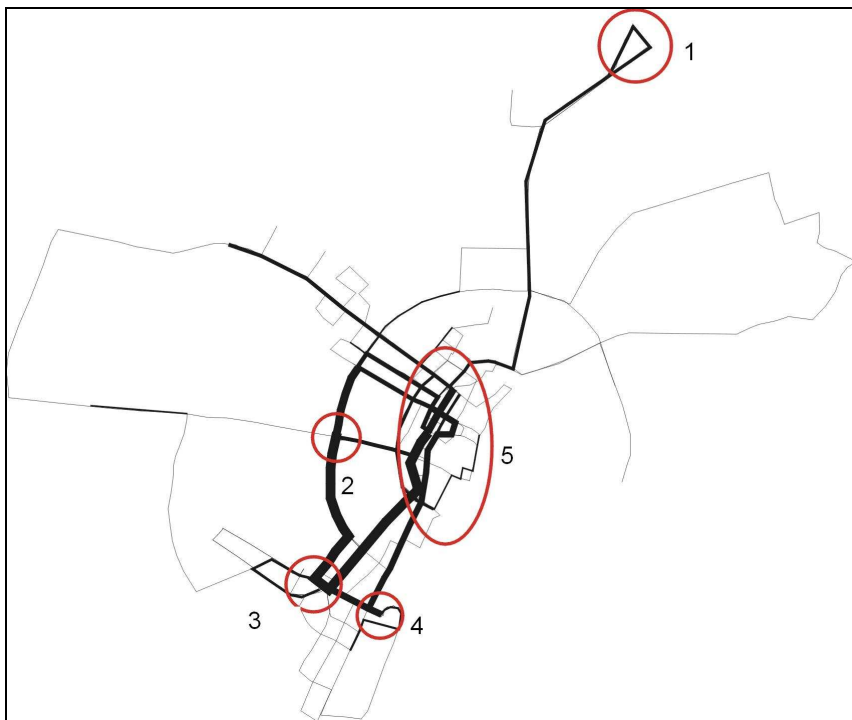
A különböző adatforrásokból adódó elemzési problémák ellenére bebizonyosodott az, hogy a város szerkezete nagyjából hasonló az objektív és szubjektív mutatók alapján, ám néhány nem elhanyagolható különbség kimutatható: ilyen például a kiskerti lakosok elégedettsége az egyébként rossznak számító lakáskörülményeikkel, a Belváros pozitívabb megítélése az ott élők válaszaiban, illetve az, hogy a kérdőíves adatok alapján a Belváros differenciáltabb, mint azt a népszámlálási adatok mutatják.

5. Második esettanulmányunk igazolta, hogy a különböző és egymással ütköző érdekek következtében Szegeden létezik a depriváció egy szélsőséges formájához, a térbeli kirekesztéshez kapcsolódó konfliktus, amely feltételezésünk szerint a neoliberális, elsősorban a versenyképességet középpontba állító városfejlesztési szemlélet következtében jön létre. A térbeli kirekesztés a kéregetők napi térpályáinak legfontosabb útvonalait érinti. (5. ábra) (BOROS L. 2006b, 2007a)

Bár a városban a szolidaritás erős a legszegényebbek irányába, e szolidaritás jellegzetessége, hogy elsősorban nem egyéni szinten jelenik meg, hanem fontos a külső szereplők szerepe – nélkülük a szolidaritás vélhetően nem működne megfelelően. Komoly támogatottsága van a kitiltásnak, azaz a térbeli kirekesztésnek. Az eredményekből arra következtetünk, hogy a Belváros reprezentációs funkciója miatt a lakosság nagy része elfogadhatónak, sőt szükségesnek érzi, hogy az „oda nem illőnek” gondolt elemeket innen eltávolítsák, kirekesszék. Az önkormányzati dokumentumok (elsősorban a rendeletet előkészítő előterjesztés) ugyanezt az elgondolást tükrözik. A hajléktalanok, akik leginkább eltávolodtak a (helyi) társadalomtól, új közösségeket alakítanak ki, melyek elsődleges színhelyei a szállók. Ezek új, a társadalomtól eltérő értékrenddel jelennek meg a térben és társadalomban. Az új csoportok gyakran megszegik a többségi normákat és törvényeket, így gyakran részesülnek megrovásban (a segélyek visszatartása, a területekről való kitiltások stb.), ami még jobban eltávolítja őket a többségi társadalomtól. (BOROS L.-TÓTH P. 2005, BOROS L. 2006b)

6. Harmadik esettanulmányunk az egyes városrészekkel kapcsolatos sztereotípiák alapján feltárta, hogy a társadalmi térszerkezet és a korábban hangsúlyozott piaci logika (az elérhetőség és kellemes lakókörnyezet, illetve a részben a megújuló városrészek felértékelődése révén) meghatározóak a város belső megítélésében. Álláspontunk szerint ez nem csak lecsapódása Szeged városszerkezetének, hanem hat az egyes városrészek további fejlődésére is, amelyet csak az állami-önkormányzati, illetve a piaci beavatkozás tudhat befolyásolni. (BOROS L.-BUDAI B. 2007, BOROS L. 2007b)

Különösen a társadalmi hierarchia két szélén lévő deprivált, illetve privilegizált csoportok által lakott városrészek esetében jellemző, hogy az ott élők miatt negatív vagy pozitív az adott negyed megítélése. Az egyetemisták körében hamar kialakulnak az egyes városrészekhez, és az ott élőkhez kapcsolódó negatív és pozitív sztereotípiák, miközben a térképrajzolás igazolja, hogy kevés ismerettel rendelkeznek Szegedről. (BOROS L. 2007b)

5. ábra. A szegénykonyhára látogatók napi térpályája Szegeden
Jelmagyarázat: 1: nappali melegedő, 2: hajléktalanszálló, 3: szegénykonyha: 4:
hajléktalanszálló, 5: Belváros.
(Forrás: saját szerkesztés.)

7. Az esettanulmányok összességében arra engednek következtetni, hogy a városfejlődést véleményünk szerint meghatározó növekedési koalíciók (rezsimek) a korábbi évtizedekhez hasonlóan ismét létrejöttek Szegeden. Ennek részese a lakosság is, amely azzal, hogy támogatja a növekedési célokat, legitimálja a növekedési rezsim működését, állást foglalva a neoliberais településpolitikához kapcsolódó vitában, amely szembeállítja szolidaritást és a növekedést. (BOROS L.-HEGEDŰS G.-PÁL V. 2007a)

Mindezt konfliktuselméleti szempontból HABERMAS, J. (1980) és MARCUSE, H. (1990) nyomán úgy értékeljük, hogy működnek azok a mechanizmusok, amelyek a kapitalizmus változatlan újratermelését és a tőkefelhalmozás logikáját szolgálják. A hatalom egyenlőtlen eloszlása következtében a gazdasági és politikai elit határozza meg a tér társadalmi termelését Szegeden.

V. Az eredmények hasznosíthatóságának lehetőségei

A dolgozat eredményei többféleképpen hasznosíthatók a gyakorlatban.

- Elméleti eredményeink felhasználhatók a tágabban vett társadalomföldrajzi kutatásokban, illetve a városföldrajzban egyaránt. Mindeztidáig ugyanis kevés magyarországi elemzés vizsgálta a különböző társadalomelméletek megjelenését a társadalomföldrajzban, illetve a városkutatásban. Az értekezésben bemutatott irányzatok és értelmezések vitákat generálhatnak, és hozzájárulhatnak a magyar társadalomföldrajz elméleti vitáihoz.
- A hatalom kérdésének és a növekedési koalíciók szerepének hangsúlyozása viták tárgyát képezheti, és további, az eddigiektől eltérő szempontból közelítő kutatásokat inspirálhat. Az ezekre a tényezőkre alapozott elemzési keret felhasználható a későbbi kutatásokban is.
- A halmozott és összevont deprivációs index felhasználható kisebb területegységek összehasonlításában, a halmozottan hátrányos helyzetű városrészek meghatározásában, így eszköze lehet egy életminőség javítását célzó területfejlesztésnek. Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy az adatgyűjtés során új típusú és mikroszinten gyűjtött adatokra is szükség lehet a következőkben.
- A térbeli kirekesztésről szóló esettanulmány hasznosítható a várospolitikában, illetve a (poszt)modern térhasználati konfliktusok bemutatására. Az eredmények segítségével a városvezetés és helyi társadalom figyelmét is fel lehetne hívni a kirekesztésre, a szolidaritás gyengülésére.
- A kognitív térképes esettanulmány szintén a városfejlesztés számára hordozhat hasznosítható eredményeket, amelyek egy része módszertani jellegű, más részei pedig konkrét városfejlesztési kérdések kapcsán lehetnek relevánsak.
- Mindhárom esettanulmány eredménye hasznosítható lehet a helyi társadalom számára: a civil mozgalmak tevékenységük célterületeinek kiválasztásakor használhatják a dolgozat eredményeit.

VI. A kutatás további lehetséges irányai

A kutatás további irányai elméletiek, gyakorlatiak és módszertaniak egyaránt lehetnek.

- A városkutatások elméleti kérdéseinél lényeges lehet a különböző társadalomelméletek további adaptációja, ami a társadalomföldrajz egésze számára is inspiráló hatású lehet.
- Fontos lehet a különböző elméletek hazai adaptációja, ami szorosan összefügg a konfliktuselmélet alkalmazásával is, amely véleményünk szerint elsősorban a kritikai megközelítések hazai elterjedésével és megerősödésével kapcsolható össze.
- Az esettanulmányoknál bemutatott deprivációs indexek alkalmazhatóak lehetnek más városokra, illetve több település összevetésére is. Ez lehetőséget nyújtana arra, hogy képet kapjunk arról, hogy egyes településeinkben milyen mértéket ér el a térbeli-társadalmi elkülönülés, és milyen életminőségbeli különbség figyelhető meg az ország más-más nagyvárosaiban.
- A deprivációs indexek alkalmasak lehetnek időbeli összehasonlítások elvégzésére is, amennyiben megfelelő mennyiségű és minőségű adat áll rendelkezésünkre, így közvetlenül mérhetővé válnának a városfejlesztési politikák hatásai.
- Szintén lényeges lehet az időbeni összehasonlítás a mentális térképek esetében: ez esetben választ kaphatunk arra a kérdésre, hogyan változnak az egyes városrészek megítélései.
- A deprivációs index a továbbiakban más típusú mutatók bevonásával finomítható, ami segíthet az életminőség területi különbségeinek vizsgálatában.
- A térbeli kirekesztésről szóló esettanulmány bővíthető lenne más módszerekkel, többek között mélyinterjúk segítségével feltárhatóak lennének azok a rejtett gondolati struktúrák, amelyek meghatározzák a várospolitikai szereplőinek cselekvéseit.

Az értekezés témakörében megjelent publikációk

1. **BOROS L.** (2003a): A sikeres városok vizsgálatának lehetőségei. In: KISS M.-GULYÁS L.-ERDÉLYI E. szerk.: *Európai kihívások 2.* Szeged, 2003. pp. 317-320.
2. **BOROS L.** (2004a): A városverseny igazi vesztesei. In: *II. Földrajzi konferencia - CD kiadvány*, Szeged. 2004. p. 7.
3. **BOROS L.** (2004b): A településmarketing elhanyagolt küldetése. In: ABONYINÉ PALOTÁS J.-KOMAREK L. szerk.: *40 éves az SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszéke*. Szeged 2004. pp. 79-88.
4. **BOROS L.-TÓTH P.** (2005): Kié itt a tér? Az underclasshoz kapcsolódó térhasználati konfliktus Szegeden. In: SZÓNOKYNÉ ANCSIN G. szerk.: *Határok és Eurorégiók*. Szeged 2005. pp. 353-358.
5. **BOROS L.-PÁL V.** (2005): Óriások és törpék. A szegedi bevásárlóközpontok kereskedelem- és térformáló hatása. In: SZÓNOKYNÉ ANCSIN G. szerk.: *Határok és Eurorégiók*, Szeged 2005. pp. 559-566.
6. **BOROS L.** (2006): A városi tér használatához kapcsolódó konfliktusok. In: KISS A.-MEZŐSI G.-SÜMEGHY Z. szerk.: *Táj, környezet és társadalom. Ünnepi tanulmányok Keveiné Bárány Ilona professzor asszony tiszteletére*. SZTE Éghajlattani és Tájföldrajzi Tanszék - Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, 2006. pp. 109-116.
7. **BOROS L.-PÁL V.** (2006a): The effect of a hypermarket on the retail of Szeged. In: *Entrepreneurial Initiative and Regional Development - European Comparisons*. Timisoara-Novi Sad-Szeged 2006. (megjelenés alatt) p. 6.
8. **BOROS L.-TÓTH P.** (2006): Urban development and the conflicts related to the urban space. In: *Entrepreneurial Initiative and Regional Development - European Comparisons*. Timisoara-Novi Sad-Szeged 2006. (megjelenés alatt) p. 6.
9. **BOROS L.-PÁL V.-HEGEDŰS G.** (2006a): Globalizációs hatások alföldi városainkban – a városszerkezet és településkép átalakulása. In: *III. Magyar Földrajzi Konferencia - CD kiadvány*. 2006. p. 13.
10. **BOROS L.-HEGEDŰS G. – PÁL V.** (2006b): A globalizáció néhány hatása Szeged kereskedelmére. In: SIKOS T. T. szerk.: *Bevásárlóközpontok jelene és jövője*. Selye János Egyetem, Révkomárom. 2006. pp. 79-103.
11. **BOROS L.** (2007a): ...But some are less equal - spatial exclusion in Szeged. In: KOVÁCS CS. szerk.: *From villages to cyberspace - Falvaktól a kibertérig*. SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged 2007. pp. 151-160
12. **BOROS L.** (2007b): Szeged on the University Students' Mental Maps. In: *6th International Conference of PhD Students*. Miskolc, 2007. pp. 45-50
13. **BOROS L.** (2007c): A művészeti alkotások földrajzi vizsgálatának néhány elméleti kérdése. In: KOVÁCS CS.-PÁL V. szerk.: *A társadalmi földrajz világa*. SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged. 2007. pp. 79-88.

14. **BOROS L.-BUDAI B.** (2007): Városi különbségek Szegeden belül az egyetemisták szemével. *I. Terület- és vidékfejlesztési konferencia CD kiadvány.* Kaposvár, 2007. p. 9.
15. **BOROS L.–HEGEDŰS G. – PÁL V.** (2007a): A neoliberális településpolitika konfliktusai. In: **OROSZ Z. - FAZEKAS I.** szerk.: *Települési környezet.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 2007. pp. 196-204.

Egyéb publikációk

1. **BOROS L.** (2002a): A szegedi konferenciaturizmus, mint a településmarketing eleme. In: **AUBERT A.** szerk.: *Kutatás a turizmusban.* Pécs 2002. pp. 364-374.
2. **BOROS L.** (2002b): Határmentiség a turizmusban. In: **SZÓNOKYKYNÉ ANCSIN G.** szerk.: *Határok és az Európai Unió.* Szeged 2002. pp. 141-145.
3. **BALOGH A.-BOROS L.** (2002): Egyetemi hallgatók regionális identitása. *III. Politikai Földrajzi Konferencia,* Pécs, 2002.
4. **BOROS L** (2003b): Claudio Minca szerk.: Postmodern geography. Theory and praxis. *Tér és társadalom* 2. 2003. pp. 127-132 – recenzió.
5. **BAJMÓCY P.-BOROS L.** (2004): Aprófalvaink népesedése 1949-2001. In: **CSAPÓ T.-KOC SIS ZS.-LENER T.** szerk: *A településföldrajz helyzete és főbb kutatási irányai az ezredforduló után.* Szombathely 2004. pp. 61-79.
6. **BAJMÓCY P.-BOROS L.–PÁL V.** (2006): Egy képzeletbeli tér geográfiája: helyek, terek, szimbólumok a „Harry Potter Univerzumban” In: *III. Magyar Földrajzi Konferencia CD kiadvány,* 2006. p. 14.
7. **BAJMÓCY P. - BOROS L.** (2006): Iulia Traistaru, Peter Nijkamp, Laura Remini (eds.): The Emerging Economic Geography in EU Accession Countries. *European Urban and Regional Studies* 2. 2006. pp. 179-180. - recenzió
8. **BOROS L.–HEGEDŰS G.-PÁL V.** (2007b): A globalizáció városképi hatásai a Dél-Alföldön. *I. Terület- és vidékfejlesztési konferencia CD kiadvány.* Kaposvár, 2007. p. 7.
9. **BOROS L.** (2008): Enyedi, Gy. Kovács, Z. eds: Social Changes and Social Sustainability in Historical Urban Centres. The Case of Central Europe. *European Urban and Regional Studies* - recenzió. (megjelenés alatt)